

**ХЭРГИЙН ХӨДӨЛГӨӨН (ПРОЦЕСС)
БА ШҮҮГЧИЙН ХАРИУЦЛАГА**

ЛАВЛАГАА

ШЕЗ-ийн даргын
захиалгаар гүйцэтгэв.

“ХЭРГИЙН ХӨДӨЛГӨӨН (ПРОЦЕСС) БА ШҮҮГЧИЙН ХАРИУЦЛАГА” ЛАВЛАГАА¹

Удиртгал

Шүүхийн хэргийн хөдөлгөөний удирдлагын тогтолцооны нэг чухал асуудал бол шүүгчид хэрэг хуваарилах ажиллагаа юм. Хэргийн хөдөлгөөний удирдлага нь шүүхэд хянан шийдвэрлэгдэхээр ирсэн бүх хэргийн хөдөлгөөнийг удирдахыг хэлэх бөгөөд энэ нь хэрэг үүсгэхээс эхлэн хэрэг хянан шийдвэрлэгдэж, шүүхийн шийдвэр гарах хүртэлх бүх үе шатыг хамарсан тогтолцоо юм.² Түүнчлэн хэргийн хөдөлгөөний удирдлагын менежмент нь шүүхийн менежментийн гол төдийгүй хамгийн үр ашигтай асуудал юм.³

Хэргийн хөдөлгөөнийг үр ашигтай, зохистой удирдаж чадвал хэргийн талуудын эрх хуулийн хүрээнд, тэгш хангагддаг.⁴ Өөрөөр хэлбэл, хэргийг хуваарилахдаа тогтоосон дүрэм, журмыг зөрчсөн эсхүл дүрэм, журам нь хувь шүүгчийн хараат бус байдлыг хангалттай хамгаалаагүй тохиолдолд хэргийн оролцогч, тэдгээрийн төлөөлөгч, өмгөөлөгч зэрэг хэрэгт нэг талын сонирхолтой этгээдэд шүүгчид нөлөөлөх боломж олгох, шүүгчдийн ажлын ачаалал харилцан тэнцвэргүй болох, процессын ажиллагаа удаашрах, улмаар шүүхэд итгэх иргэд, олон нийтийн итгэл алдагдах сөрөг үр дагавартай.⁵ Ингэснээрээ шүүгчийн хариуцлагатай байдалд нөлөө үзүүлэх талтай юм.

Эдгээрээс харахад шүүхийн менежмент нь шүүхийн хариуцлагатай байдлын чухал хэсэг болдог.⁶ Түүнчлэн хэргийн хөдөлгөөнийг удирдаж, хянаснаар хэргийн шийдэгдэх хугацаа багасаж, иргэний эрх хангагдах бол нөгөө талдаа шүүхийн төсвийг хэмнэдэг. Хэргийн хөдөлгөөний менежмент нь техник технологийн дэвшилттэй салшгүй холбоотой. Иймд шүүгчдэд тухайн шинэ программыг эзэмших, процессын хуулиуд дахь хугацаатай холбоотой заалтуудыг чанд мөрдөх, цаашилбал хэргийг хугацаанд нь шийдэхийн тулд шаардагдах хувийн чадваруудаа (хувийн зохион

---

¹ Энэ лавлагааг ШЕЗ-ийн дэргэдэх ШСМСХ-ийн захирал Ц.Мандах, Шүүхийн судалгаа хариуцсан ахлах референт Э.Өлзийлхам, Судлаач Б.Ариунзаяа, Л.Галбаатар, Ч.Бат-Уянга нар хамтран боловсруулав.

² С.Билгүүн. “Сайн туршлага: Шүүгчид хэрэг хуваарилах ажиллагаа”, *Шүүх эрх мэдэл* №3, Улаанбаатар, 2014 он, 19 дэх тал.

³ David C. Steelman “Improving caseload management: A brief guide” National Center for State Courts, 2008, p.2.

⁴ Мөн тэнд.

⁵ С.Билгүүн. “Сайн туршлага: Шүүгчид хэрэг хуваарилах ажиллагаа”, 19 дэх тал.

⁶ ENCJ Project 2013-2014 Independence and Accountability of the Judiciary—adopted Rome 13 June 2014.

байгуулалт, ажлын цаг ашиглалт, төлөвлөлт) нэмэгдүүлэх хариуцлагыг бий болгодог.⁷

“Шүүгчийн ёс зүйн Бангалорын зарчмууд”-д зааснаар “шүүгч нь шүүн таслах үүргээ, ялангуяа талуудад шүүгчийн шийдвэр гардуулах үүргээ үр өгөөжтэй, шударга, **боломжит хугацаанд гүйцэтгэнэ**” гэж заасан. Түүнчлэн ОХУ-ын Шүүгчийн ёс зүйн дүрэмд “шүүгч нь үүргээ шударгаар, мэргэжлийн өндөр түвшинд, тухайн хэргийг мэргэшсэн байдлаар, **цаг хугацаанд** нь шийдвэрлэх бүхий л шаардлагатай арга хэмжээг авна” гэсэн бол АНУ-ын Шүүгчийн ёс дүрэмд заасан “шүүгч нь шүүн таслах болон захиргааны аливаа үүргээ зохих ёсоор, хичээнгүй гүйцэтгэнэ” гэсэн заалтыг мөн адил хэргийг хугацаанд нь шийдвэрлэхийг үүрэгжүүлсэн гэж ойлгодог.

Энэ ч үүднээс хэргийн хөдөлгөөний удирдлагын менежменттэй холбогдох шүүгчийн хариуцлагын ойлголт нь шүүхийн мэргэшлийн болон ёс зүйн үйл ажиллагаанд хийх үнэлгээний нэг шалгуур үзүүлэлт болох нь түгээмэл.⁸ Шүүгч өөрийн үйл ажиллагаанд холбогдох процессын хуулиуд (Эрүүгийн байцаан шийтгэх хууль, Иргэний хэрэг шүүхэд хянан шийдвэрлэх тухай хууль г.м.) дахь хэргийн хугацаатай холбоотой заалтуудыг баримтлах үүрэгтэй. Энэ үүргээ хэрхэн биелүүлж байгаа нь шүүгчийн зохион байгуулалтын асуудал буюу шүүгчийн мэргэшлийн ур чадварт хамаарах нэг шалгуур үзүүлэлт болгон үзнэ. Гэхдээ шүүгчийн хэргийн хөдөлгөөний менежментийг хэрэгжүүлэх үүрэг нь түүнийг шүүхийн шийдвэрийн чанарт анхаарахаас илүү тоон үзүүлэлтэд ач холбогдол өгөх сөрөг үр дагаварт хүргэж болохыг анхаарах нь зүйтэй.⁹ Иймд хэргийн хөдөлгөөний удирдлагад тодорхой давтамжтай үнэлгээ хийж, шаардлагатай тохиолдолд процессын хуулиудад нэмэлт, өөрчлөлт оруулах боломжтой юм.

Дэлхий дахинд үүссэн эдийн засгийн хямрал нь Европын ихэнх улсын шүүх тогтолцоонд таагүй үр нөлөө авчирсан. Тухайлбал, шүүхээр шийдвэрлэх хэргийн тоо ихсэх хэдий ч (эдийн засгийн хямралаас үүдсэн орон тооны цомхотголтой холбоотой хөдөлмөрийн маргаан болон дампуурал зарлах зэрэг иргэний хэрэг, маргааны тоо өссөн) шүүхийн төсөв улам багасч, зарим оронд шүүгчдийн цалинг бууруулсан байна.¹⁰ Үндсэн хуулийн тогтолцоо, хууль зүйн уламжлал зэргээс шалтгаалан улс орнуудын хууль, шүүхийн тогтолцоо ялгаатай ч ихэнх улсад шүүх эрх мэдэл эрх зүйт ёсны гол багана, шүүхийн бие даасан байдал ардчиллын үнэт зүйл гэдгээрээ ижил шинжтэй байна.¹¹ Иймд шүүхийн төсвийг танасан энэ

⁷ Evan Bell "Judicial case management", *Judicial Studies Institute Journal*, 2009:2.

⁸ William Davis, "The Role of Court Administration in Strengthening Judicial Independence and Impartiality".

⁹ Evan Bell, "Judicial case management", 2009:2.

¹⁰ "ENCJ Project 2011-2012 Judicial Reform in Europe" report.

¹¹ "ENCJ Project 2011-2012 Judicial Reform in Europe" report.

нөхцөл, байдал нь шүүхийн хараат бус байдалд нөлөөлөх ёсгүй гэдэгт Европын холбооны улсууд санал нэгдэж, 2011 онд Вильнюсын тунхаглалыг баталсан. Тус тунхаглал нь шүүхийг бие даасан, хариуцлагатай, үр ашигтай байх чиглэлд шинэчлэл хийхээр зорьсон юм. Энэ шинэчлэлийн гол зорилго болох шүүхийн хариуцлагатай, үр ашигтай байдлыг хангахад дараах хоёр зорилт чухал үүрэгтэй гэж үзсэн нь хэргийн хөдөлгөөний удирдлагын менежмент хэчнээн чухлаар тавигдах болсныг илтгэнэ. Үүнд:

- Шүүхийн процессыг хялбар болгох, хэргийн хөдөлгөөний менежментийг сайжруулах, энэ хүрээнд технологийн дэвшлийг ашиглах;
- Шүүхийн менежмент, хэрэг хуваарилах ажиллагааг оновчтой болгох.

Монгол Улсад шүүхийн захиргааны удирдлагыг хангахын тулд 2007 онд ШЕЗ-өөс “Эрүү, иргэн, захиргааны хэргийн хөдөлгөөний стандарт”-ыг боловсруулан баталсан бөгөөд нийт шүүхүүд 2008 оны нэгдүгээр сарын 1-ээс эхлэн энэ стандартыг дагаж мөрдөж байна. Хэргийн хөдөлгөөний удирдлага нь шүүхэд хянан шийдвэрлэгдэхээр ирсэн бүх хэргийн хөдөлгөөнийг удирдахыг хэлэх бөгөөд энэ нь хэрэг үүсэхээс эхлэн хэрэг хянан шийдэгдэж, шүүхийн шийдвэр гарах хүртэлх бүх үе шатыг хамарсан тогтолцоо юм. Хэргийн онцлогоос шалтгаалан хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагаа өөр өөрөөр явагддаг. “Хэргийн хөдөлгөөний удирдлага нь хэргийн ачааллыг судалж, дүн шинжилгээ хийх, шүүхийн хүний нөөцийн бодлогыг тодорхойлох, хэрэг, маргааныг үр нөлөөтэй, бүтээмжтэй, хариуцлагатай шийдвэрлэх арга замыг судалж хэрэгжүүлэх зэрэг хэрэг, маргаан хянан шийдвэрлэх үйл ажиллагааг шинжлэх ухааны үндэстэй зохион байгуулах нөхцөлийг бүрдүүлэхэд чиглэдэг”.¹²

Монгол Улсын Шүүхийн захиргааны тухай хуулийн 7 дугаар зүйлийн 7.1.21 дэх хэсэгт “Хэргийн хөдөлгөөний удирдлагын чиг үүргийг Шүүхийн ерөнхий зөвлөл хэрэгжүүлнэ” гэж заасан. Шүүхийн ерөнхий зөвлөл нь хэргийн хөдөлгөөнийг удирдах зарчмын хүрээнд процесс ажиллагааны сахилгыг сахиулах, хяналт тавих механизмыг бүрдүүлэх, хэрэг, маргааныг шүүн таслах ажиллагааг үр нөлөөтэй, бүтээмжтэй, хариуцлагатай шийдвэрлэх арга замыг боловсруулах үүрэгтэй. Хэргийг хүлээж авснаас хойш түүнд ямар ажиллагаа хийгдэж байгаа, хэрэгт хэр зэрэг хугацаа зарцуулж байгаа зэрэгт хяналт тавих нь тухайн шүүгчийн хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагааны аль процесс дээр нь хугацаа алдсан болохыг тогтоож, сахилга хариуцлага тооцох ач холбогдолтой юм.

¹² Монгол Улсын шүүхийн менежментийг боловсронгуй болгох үзэл баримтлал, ШЕЗ-ийн 70 дугаар тогтоол, 2004 он.

Иймд тус лавлагаанд гадаадын зарим улс орны хэргийн хөдөлгөөний удирдлагатай холбоотойгоор шүүгчид хэрхэн хариуцлага тооцох, хэргийг хугацаанд нь шийдвэрлээгүй нь шүүгчийн сахилгын шийтгэлийн үндэслэл болдог эсэхийг ОХУ, Япон, Эстони, Молдав зэрэг улсын туршлагад тулгуурлан судалсан болно.

1. ОХУ дахь хэргийн хөдөлгөөний удирдлага ба шүүгчийн хариуцлага

ОХУ-ын “Шүүхийн шинэтгэлийн үзэл баримтлал” гэх бодлогын баримт бичгийг 1992 онд тус улсын парламент /Төрийн Дум/-аас баталсан. Энэ баримт бичигт шүүхийн шинэтгэлийн талаарх Засгийн газрын төлөвлөгөөг тодорхойлсон бөгөөд шүүгчийн хараат бус байдлын баталгааг бэхжүүлэх болон шүүгчийн хариуцлагын асуудлыг зөвхөн хуулиар зохицуулахад чиглэсэн.¹³ Шүүхийн шинэтгэлийн үзэл баримтлалын дагуу 1992.06.26-ны өдөр “ОХУ-ын Шүүгчийн эрх зүйн байдлын тухай” хууль батлагдсан.¹⁴ Энэ хуулийн дагуу шүүгчдийн төлөөлөл бүхий шүүхийн байгууллагаас сонгогдсон “Шүүгчдийн мэргэшлийн зөвлөл”-д анх шүүгчээр ажиллах нэр дэвшигчдийг сонгох эрхийг шилжүүлсэн.¹⁵ Мөн тус хуулиар шүүгчийн бүрэн эрхийг түдгэлзүүлэх боломж,¹⁶ шүүгчийг огцруулах үндэслэлийг хуульчилсан.¹⁷ Тодруулбал, тус хуулийн 13 дугаар зүйлд шүүгчийн бүрэн эрхийг түдгэлзүүлэх, шүүгчийг огцруулах асуудлыг зохицуулсан. Тус зүйлийн 1 дэх хэсэгт зааснаар шүүхийн хүчин төгөлдөр болсон шийдвэрийг үрэгдүүлсэн буюу алга болгосон нь тогтоогдсон бол шүүгчийн бүрэн эрхийг түдгэлзүүлэх, шүүгчийг огцруулах талаар Шүүгчдийн мэргэшлийн зөвлөлийн шийдвэр гаргадаг байна.¹⁸ Өөрөөр хэлбэл, хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагааны эцсийн бүтээгдэхүүн болсон шүүхийн шийдвэрийг үрэгдүүлсэн тохиолдолд тухайн шүүгчийг огцруулах хүртэл сахилгын арга хэмжээ авдаг байна.

¹³ Верховный Суд Российской Федерации. 1990 – начало 2010-х гг. Верховный Суд Российской Федерации <<http://www.supcourt.ru>>.

¹⁴ Закон РФ от 26 июня 1992 г. N 3132-1 “О статусе судей в Российской Федерации” (с изменениями и дополнениями) <http://base.garant.ru/10103670>

¹⁵ Шварц О.А. Правовой Статус Судей. <http://www.indem.ru/Proj/SudRef/prav/PraStaSu.htm>

¹⁶ ОХУ-ын Шүүгчийн эрх зүйн байдлын тухай хуулийн 13-р зүйлийн 1 дэх хэсэг.

¹⁷ ОХУ-ын Шүүгчийн эрх зүйн байдлын тухай хуулийн 14-р зүйлийн 1 дэх хэсэг, 15-р зүйлийн 1 дэх хэсэг.

¹⁸ ОХУ-ын Шүүгчийн эрх зүйн байдлын тухай хуулийн 13-р зүйлд 2009.11.09-ний өдрийн “N 246-ФЗ” дугаартай Холбооны хуулиар нэмэлт, өөрчлөлт оруулсан бөгөөд Холбооны хуулийн албан ёсны хэвлэлд нийтлэгдсэнээс хойш 120 өдрийн дараа хүчин төгөлдөр болсон. Федеральный закон от 9 ноября 2009 г. N 246-ФЗ “О внесении изменений в отдельные законодательные акты Российской Федерации в связи с совершенствованием законодательства о дисциплинарной ответственности судей” Принят Государственной Думой 23 октября 2009 года, Одобрен Советом Федерации 30 октября 2009 года http://base.garant.ru/196562/#block_6

ОХУ-ын Шүүгчийн ёс зүйн дүрэмд хэргийн хөдөлгөөнтэй холбоотой хэд хэдэн үүргийг шүүгчид оногдуулж байна. Тухайлбал, тус дүрмийн 11 дүгээр зүйлийн 1 дэх хэсэгт зааснаар *“шүүгчээс шүүхийн захиргааны үйл ажиллагаан дахь үүргээ зохих ёсоор гүйцэтгэх бүрэн эрх, ухамсартай байх чухал шаардлагатай”* гэсэн бол гурав дахь хэсэгт *“шүүгч нь хүн бүр хэргээ шударга шүүхээр боломжит хугацаанд шийдвэрлүүлэх эрхийг хангахад чиглэсэн арга хэмжээг авах бөгөөд шүүх хуралдааныг зохих ёсоор удирдан явуулах, нэг ижил цагт хэд хэдэн хэргийн шүүх хуралдааны товыг зарлахаас сэргийлэх, зохих бэлтгэл хангаагдаагүй зэргээр шүүх хуралдааныг олон удаа, үндэслэлгүйгээр хойшлуулахаас урьдчилан сэргийлнэ”* гэжээ. Түүнчлэн Шүүгчийн ёс зүйн дүрмийн 5 дахь хэсэгт зааснаар *“шүүгч нь ОХУ-ын хууль тогтоомжийн өөрчлөлт, олон улсын эрх зүйн хэм хэмжээ, тэр дундаа хүний эрхийн салбарын олон улсын конвенц, бусад баримт бичиг, тэдгээрийг практикт эрх зүйн хэм хэмжээ болгон хэрэглэх, үүний дотор Европын Хүний эрхийн шүүх, ОХУ-ын Дээд шүүх, Үндсэн хуулийн шүүхийн практикийг судлаж, мэдсэн байна”* гэсэн үүргийг оногдуулсан байна.

ОХУ болон Монгол Улсын хувьд аль аль нь “Шүүгчийн эрх зүйн байдлын тухай” хуультай байна. Гэхдээ Монгол Улсын хувьд 2012 оноос ийм тусгайлсан хуультай болсон бол ОХУ-ын хувьд 1992 оноос эхлэн тусгайлсан хуультай болж, 1993, 1995, 1999, 2000, 2001, 2004, 2005 онуудад нэмэлт, өөрчлөлт оруулжээ. Монгол Улсад шүүгчийн бүрэн эрхийг Ерөнхийлөгч түдгэлзүүлэх бол, ОХУ-д Шүүгчдийн мэргэшлийн зөвлөлөөс энэ чиг үүргийг дангаар хэрэгжүүлнэ. Шүүгчийн бүрэн эрхийг түдгэлзүүлэх үндэслэлийн хувьд ОХУ-ын дараах зохицуулалт Монгол Улсын хууль тогтоомжид тусгагдаагүй байна. Үүнд, хүчин төгөлдөр болсон шүүхийн шийдвэрийг тодорхойгүй шалтгаанаар алга болгосон буюу үрэгдүүлснээ хүлээн зөвшөөрсөн үндэслэл орно.

Шүүгчийн ёс зүйн зөрчилд хариуцлага хүлээлгэх асуудлыг “Шүүгчийн эрх зүйн байдлын тухай” хуулийн 12.1 дүгээр зүйлд тусгасан. Энд зааснаар Шүүгчийн ёс зүйн дүрмийг бүх Оросын шүүгчдийн чуулганаас баталдаг.¹⁹ Ёс зүйн зөрчил гаргасан шүүгчид дараах хариуцлага хүлээлгэнэ. Үүнд:

- мэдэгдэх
- сануулах
- огцруулах.²⁰

¹⁹ Шүүгчийн ёс зүйн дүрмийг Бүх Оросын шүүгчдийн чуулганаас 2012.12.19-нд баталсан. <http://www.supcourt.ru/catalog.php?c1=English&c2=The%20Judicial%20System%20of%20the%20Russian%20Federation&c3=&id=9625>

²⁰ Translation: Law on the Status of Judges in the Russian Federation http://www.supcourt.ru/print_page.php?id=9624

Мэдэгдэх хариуцлагыг тухайн шүүгчид сахилгын зөрчил гаргасан гэж үзэж бусад хариуцлага хүлээлгэх шаардлагагүй ч мэдэгдэх шаардлагатай гэж Шүүгчдийн мэргэшлийн зөвлөл шийдвэрлэсэн тохиолдолд хүлээлгэнэ. Харин сануулах хариуцлагыг сахилгын зөрчил гаргасан шүүгчид мэдэгдэх хариуцлага хүлээлгэх боломжгүй буюу мэдэгдэх хариуцлагыг өмнө нь хүлээлгэсэн тохиолдолд Шүүгчдийн мэргэшлийн зөвлөлөөс хүлээлгэнэ. Шүүгчийг огцруулах хариуцлагыг Шүүгчийн ёс зүйн дүрэм болон хуульд заасан зөрчлийг гаргасан шүүгчид хүлээлгэнэ. Ийм зөрчилд шүүн таслах үйл ажиллагааны зарчмыг гажуудуулсан, хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагаан дахь оролцогчдын эрхийг зөрчсөн, шүүгч шүүн таслах үйл ажиллагааг үргэлжлүүлж чадахгүй болсон буюу тухайн хэргийг хуульд заасан зохих хугацаанд шийдвэрлэж чадаагүй зөрчил хамаарна. Өөрөөр хэлбэл, хэргийн хөдөлгөөний удирдлагыг бүрэн хэрэгжүүлж чадаагүй буюу хуульд заасан хугацаанд хэргийг шийдвэрлэж чадаагүй гэсэн асуудал шүүгчийг огцруулах үндэслэл болдог байна.

ОХУ-ын Шүүгчийн эрх зүйн байдлын тухай хуулийн 12.1 дүгээр зүйлийн 6 дахь хэсэгт зааснаар шүүгч ёс зүйн зөрчил гаргасан тохиолдолд түүнд зөрчил гаргасныг илрүүлснээс хойш 6 сарын дотор, зөрчил үйлдсэнээс хойш 2 сарын дотор сахилгын хариуцлага хүлээлгэнэ. Энэ хугацаанд ээлжийн амралттай буюу чөлөөтэй байх хугацааг оруулахгүй. Мөн хуулийн 12.1 дүгээр зүйлийн 7 дахь хэсэгт зааснаар шүүгчид сахилгын хариуцлага хүлээлгэх Шүүгчдийн мэргэшлийн зөвлөлийн шийдвэрийг ОХУ-ын Дээд шүүхийн Сахилгын танхимд давж заалдаж болно. Тус хуулийн 12.1 дүгээр зүйлийн 8 дахь хэсэгт зааснаар шүүгч ёс зүйн зөрчил гаргаснаас хойш 1 жилийн дотор дахин сахилгын хариуцлага хүлээгээгүй бол түүнийг ёс зүйн зөрчилгүйд тооцно. Шүүгчид сахилгын хариуцлага хүлээлгэх эсэх асуудлаарх Шүүгчдийн мэргэшлийн зөвлөлийн хуралдаан нь төрийн болон хувийн нууцыг хамгаалах, хуульд тусгайлан зааснаас бусад тохиолдолд нээлттэй явагддаг байна.²¹

2. Япон Улсын хэргийн хөдөлгөөний удирдлага ба шүүгчийн хариуцлага

Япон Улсад шүүгчид хариуцлагыг хүлээлгэх үндэслэл, зорилго нь иргэдийн шүүхэд итгэх итгэлийг хамгаалах явдал юм. Үндсэн хуульд төрийн албан хаагчийг огцруулах явдал бол ард түмний эрх мэдэл гэдэг үзэл баримтлалыг тусгасан байдаг. Тэр ч утгаараа шүүгчийг огцруулах асуудал нь хатуу тогтсон дүрэмд баригдахаас илүүтэйгээр тухайн шүүгчийн үйлдэл нь шүүхийн нэр хүндийг дордуулсан, иргэдийн шүүхэд итгэх итгэлийг

²¹ Securing justice: The disciplinary system for judges in the Russian Federation. Report of an ICJ mission. 2012<<http://www.refworld.org/pdfid/530efd114.pdf>>.

алдагдуулсан, шүүгч хүнд байх ёсгүй зохисгүй үйлдэл гаргасан²² зэрэг шалгуураар авч үзэж, шийдвэрлэдэг байна. Иймд хариуцлага хүлээлгэх үндэслэлийг зохицуулсан тусгай Ёс зүйн дүрэм, журам болон Мэргэжлийн хариуцлагын дүрэм зэрэг баримт бичиг Японд байдаггүй байна. Харин Шүүхийн тухай хуулиар хориглосон үйлдэл, эс үйлдэл, Төрийн албан хаагчийн ёс зүйн тухай хууль зэрэг нийтлэг хэм хэмжээг баримталж шийдвэрлэдэг байна. Шүүгчийг мэргэжлийн үүргээ зөрчсөн, мэргэжлийн үүрэгтээ хайнга хандсан, эсхүл шүүгч хүнд байх ёс зүй болон бие авч явах байдал, хуулиар хориглосон үйлдэл, эс үйлдэлийг хийсэн тохиолдолд хариуцлага хүлээлгэж болох тухай Шүүгчийн импичментийн тухай хуульд заасан бөгөөд эдгээрийг зөрчсөн тохиолдолд шүүгчийг огцруулах шийтгэл оногдуулна.

Шүүгчийн импичментийн тухай хууль²³-р дараах зөрчлийг гаргасан шүүгчийг огцруулж болохыг заажээ. Үүнд:

1. Мэргэжлийн болон албаны үүргээ ноцтой зөрчсөн эсвэл албаны үүрэгтээ хайнга хандсан;
2. Шүүгчийн хувьд нэр төрөө алдах зохисгүй үйлдэл хийсэн зэрэг.

Тухайн шүүгчийн үйлдэл нь ноцтой хэмжээнд хүрсэн тохиолдолд дээрх хуулийн дагуу шүүгчийг огцруулах, харин огцруулах хэмжээнд хүрэхээр зөрчил биш гэж үзвэл өөр тусгайлсан хуулиар сахилгын шийтгэл ногдуулдаг байна. Иргэн, байгууллага шүүгчийн талаар гомдол гаргах эрхтэйгээс гадна, давж заалдах шатны шүүхийн Ерөнхий шүүгч нь өөрийн шүүхийн болон харьяалагдах анхан шатны шүүхийн шүүгчийг огцруулах шаардлагыг Дээд шүүхэд хандан гаргаж болно. Дээд шүүх нь шаардлагыг хянан үзээд хариуцлага тооцох нь зөв гэж үзвэл гомдлын хороонд шаардлага гаргана. Хөөн хэлэлцэх хугацаа 3 жил байна.

Гомдлын хороо нь ажлын албатай байх ба шүүгчид гаргасан гомдолтой холбогдуулан судалгаа явуулна. Өөрөөр хэлбэл, тухайн хэрэгтэй холбоотойгоор гэрчтэй уулзах, шүүх хуралдааны бичлэгийг шаардаж авах, бусад судалгааг явуулах ба үүнийг хорооны гишүүн томилно. Гомдлын хорооны хуралдаан хаалттай явагдана. Гомдлын хорооны хуралдаан нь дээд, доод танхимын тус бүр 7-оос дээш гишүүний ирцтэйгээр хурлыг эхлүүлнэ. Аливаа асуудлыг олонхын саналаар шийднэ. Гэвч шүүгчид гаргасан гомдлыг хэлэлцэхдээ, гуравны хоёрын саналаар шийдвэрлэдэг байна.

Хуралдаанаас гарах шийдвэр нь дараах 3 төрөл байна. Үүнд:

²² Импичментийн шүүхийн цахим хуудас 弾劾裁判<<http://www.dangai.go.jp/intro/intro2.html>>.

²³ Шүүгчийн импичментийн тухай хууль 裁判官弾劾法
<http://law.e-gov.go.jp/htmldata/S22/S22HO137.html>

- a. Сахилгын хэрэг үүсгэх;
Гомдлын хороо хэрэг үүсгэвэл, Импичментийн шүүхэд хандаж өргөдөл гаргана. Өргөдөлд шүүгчийн нэр, ажил, шүүгчийг огцруулах үндэслэлээ заасан байна;
- b. Хойшлуулах;
- c. Хэрэг үүсгэхээс татгалзах.

1948-2014 онд Гомдлын хорооны хуралдаанаар шүүгчийг огцруулах үндэслэлтэй гэсэн дүгнэлт гаргасан хэргийг авч үзвэл, Импичментийн хуулийн 2.1 дэх хэсэгт заасны дагуу “Мэргэжлийн болон албан үүргээ ноцтой зөрчсөн эсвэл албаны үүрэгтээ ноцтой хайнга хандсан” үндэслэлээр 94.5 хувийг шийдвэрлэсэн бөгөөд үүнд “илт хууль бус шийдвэр гаргасан” гэсэн үндэслэлээр 49.2 хувь, “хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагааг зөрчсөн” – 14.8 хувь, “хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагааг зүй бусаар явуулсан” – 9.2 хувь, “хурлын протоколд худал зүйл бичсэн” – 2.0 хувь, “үндэслэлгүйгээр хэрэг хойшлуулсан” – 2.3 хувь, “шийдвэр гардуулалтыг зүй бусаар хойшлуулсан” – 0.2 хувь, “хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагаанд зохих хяналт тавиагүй” – 3.5 хувь, “шүүх хуралдааны бичлэгийг зохих ёсоор хадгалаагүй” – 0.5 хувь, “эвлэрүүлэн зуучлах үйл ажиллагааг зүй бусаар явуулсан” – 0.3 хувь, бусад – 9.6 хувь эзэлж байна. Эдгээрээс харахад шүүгчийг огцруулах үндэслэлд хэргийн хөдөлгөөний удирдлагыг зүй ёсоор хэрэгжүүлээгүй тохиолдлууд болох илт хууль бус шийдвэр гаргах, шийдвэр гардуулалтыг зохих хугацаанд хийгээгүй, хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагааг зохих ёсоор явуулаагүй, үндэслэлгүйгээр хэрэг хойшлуулсан зэрэг шүүгчийн мэргэжлийн болон албаны үүргээ ноцтойгоор зөрчсөн тохиолдолд тухайн шүүгчийг огцруулах хүртэл үндэслэл болсон байна.

3. Эстони Улсын хэргийн хөдөлгөөний удирдлага ба шүүгчийн хариуцлага

Бүгд Найрамдах Эстони Улсын Үндсэн хуулийн 148 дугаар зүйлд заасны дагуу шүүхийн үндсэн тогтолцоо нь Дээд шүүх /хяналтын шатны шүүх/, тойргийн шүүх /давж заалдах шатны шүүх/, мужийн шүүх, захиргааны хэргийн шүүх²⁴ /анхан шатны шүүх/-ээс бүрдэнэ. Дээд шүүх бол Эстони Улсын шүүхийн дээд байгууллага бөгөөд давж заалдах болон хяналтын журмаар доод шатны шүүхийн шийдвэрийг хянан үздэгээс гадна давхар Үндсэн хуулийн биелэлтэд дээд хяналт тавих эрх бүхий шүүх болно.²⁵ Ийнхүү Дээд шүүх нь хяналтын шатны шүүхийн үйл ажиллагааг хэрэгжүүлэхээс гадна давхар Үндсэн хуулийн шүүхийн үйл ажиллагааг хэрэгжүүлдэг онцлогтой. Одоогийн байдлаар Эстони Улсын шүүх нь 242

²⁴ Захиргааны хэргийн шүүх нь Эстони Улсын цорын ганц дагнасан шүүх юм.

²⁵ Эстони Улсын Үндсэн хуулийн 149 дүгээр зүйл.

шүүгчийн бүрэлдэхүүнтэй ажиллаж байна.²⁶ Эстони Улсын Парламент нь 2002 онд Шүүхийн тухай хуулийг баталж, хамгийн сүүлд 2014 онд нэмэлт өөрчлөлт оруулж, мөрдөж байна.

1) Шүүгчийн үйл ажиллагаа, хэргийн хөдөлгөөний хяналтыг хэрэгжүүлэх

Эстони Улсын шүүхийн тогтолцоонд шүүхийн дарга гэдэг нь тухайн шүүхийн шүүгчдээс сонгогдож, 5 жилээр Хууль зүйн сайдаас томилогдсон шүүгч байдаг бөгөөд тэрээр шүүн таслах үйл ажиллагаатай холбоотой ажлуудыг зохион байгуулах, шүүгчдийн зөвлөгөөнөөс баталсан шүүгчдийн үйл ажиллагааны төлөвлөгөөний хэрэгжилтэд хяналт тавих зэрэг үүрэгтэй. Анхан болон давж заалдах шатны шүүгчдийн хэргийн хуваарилалтыг тухайн жилдээ баталсан үйл ажиллагааны төлөвлөгөөний дагуу хийнэ. Шүүгчдийн дунд хэргийг хуваарилахад дараах зарчмыг баримтална. Үүнд:

- шүүхэд ирсэн хэрэг, маргаан тус бүрийг шүүгчдийн үйл ажиллагааны төлөвлөгөөний дагуу хуваарилна;
- хэрэг, маргааныг түүврийн аргаар шүүгчдийн үйл ажиллагааны төлөвлөгөөний дагуу хуваарилна;
- хэрэг, маргааныг хуваарилахад шүүгчдийн ажлын ачааллыг тэнцүү тооцно.

Шүүхийн дарга нь шүүгчдийн үүргийн биелэлт болон хэргийн хөдөлгөөний тогтолцооны дагуу мэдээллийг дамжуулж байгаа эсэхэд хяналт тавина. Тухайлбал, шүүгчдээс тайлбар авах, үйл ажиллагааны журмыг баримталж байгаа эсэхэд шалгалт хийж, бусад шаардлагатай мэдээллийг цуглуулах эрхтэй.²⁷ Давж заалдах шатны шүүхийн дарга нь анхан шатны шүүхийн шүүгчдэд мөн хяналт тавина. Хэрэв шүүгч нь хүндэтгэн үзэх шалтгаангүйгээр зайлшгүй хэрэгжүүлэх процесс ажиллагааг хийгээгүй, тухайлбал, зохих хугацаанд шүүх хуралдааныг явуулахын тулд хуралдааныг хангалттай хугацаанд зарлаагүй, шүүх хуралдааныг зохион байгуулахад төлөвлөсөн хугацаа нь зохих хугацаанд шүүн таслах ажиллагааг явуулах боломжгүй байгаа нь илэрхий байгаа бол шүүхийн дарга нь шүүн таслах үйл ажиллагааг боломжийн хугацаанд явуулах шийдвэр гаргана. Тэрээр дараах шийдвэрийг гаргаж болно. Үүнд:

- шүүгчид процесс ажиллагааг хэрэгжүүлэх эсхүл дуусгавар болгоход хангалттай үндэслэл бүхий хугацаа тогтоож өгөх;
- шүүгчид хуралдаан болон ажлын цагийг зөв хуваарилах талаар зохион байгуулалтын заавар, удирдамж өгөх;
- шүүгчийн үйл ажиллагааны төлөвлөгөөг харгалзан шүүгчдийн дунд хэргийг дахин хуваарилах;

²⁶ Эстони Улсын Дээд шүүхийн цахим хуудас: <http://www.riigikohus.ee/?lang=en>

²⁷ Эстони Улсын Шүүхийн тухай хуулийн 45 дугаар зүйлийн 1 дэх хэсэг.

- онцгой тохиолдолд хэргийн ээдрээ төвөгтэй байдал, шүүгчийн мэргэшил болон шүүгчдийн ажлын ачааллыг тооцсоны үндсэн дээр хэргийг хуваарилахдаа үйл ажиллагааны төлөвлөгөөг мөрдлөг болгохгүй байх зэрэг болно.

Шүүгч нь шүүхийн даргын өгсөн үүрэг, даалгаврыг биелүүлээгүй тохиолдолд шүүхийн дарга нь түүний эсрэг сахилгын арга хэмжээ авах ажиллагааг эхлүүлж болно. Сахилгын зөрчил гэдэг нь шүүгчийн буруутай үйлдэл бөгөөд үүнд шүүгч албан үүргийг биелүүлээгүй эсхүл хангалттай биелүүлээгүй гэсэн үндэслэлүүд орно.²⁸ Түүнчлэн шүүгчийн зүй бус үйлдэл нь сахилгын зөрчилд тооцогдоно.²⁹

2) Шүүгчид сахилгын шийтгэл оногдуулах ажиллагаа

Эстони Улсад шүүгчид сахилгын шийтгэл ногдуулахад Шүүхийн тухай хуулийн 87 дугаар зүйлийн 1 дэх хэсэгт заасныг үндэслэн сахилгын зөрчилд шийтгэл ногдуулна. Сахилгын шийтгэл нь дараах төрлүүдтэй. Үүнд:

- 1) Сануулах;
- 2) 1 сарын цалинтай тэнцэх хэмжээний торгууль ногдуулах;
- 3) Цалингийн хэмжээг бууруулах;
- 4) Огцруулах.

Хуульд шүүгчийн сахилгын зөрчлийн тухай гомдол гаргах асуудлаар тодорхой журмыг заагаагүй. Шүүгчдийн эсрэг аливаа гомдлыг шүүгчдийн сахилгын хэрэг үүсгэх эрх бүхий байгууллагуудад гаргах боломжтой юм. Гомдлыг хэн гаргаж болох талаар хязгаарлалт байхгүй, түүнчлэн гомдлын талаар тоон мэдээлэл дутмаг байдаг.³⁰ Гэвч шүүхийн дотоод журамд гомдол гаргах талаар зохицуулсан байдаг. Тухайлбал, шүүгчийн эсрэг гомдлыг шүүхийн даргад гаргах бөгөөд тэрээр шаардлагатай тохиолдолд сахилгын хэрэг үүсгэнэ. Анхан шатны шүүгчдийн талаарх гомдлыг давж заалдах шатны шүүх болон шүүхийн даргад нь гаргаж болох бөгөөд бүх шүүгчдийн эсрэг гомдлыг Дээд шүүхийн Ерөнхий шүүгчид гаргаж болно.

Сахилгын зөрчил шийдвэрлэх ажиллагааг сахилгын шийтгэлийг төлөвлөснөөр эхлүүлнэ. Дараах этгээдүүд сахилгын ажиллагааг эхлүүлэх эрх эдэлнэ. Үүнд: 1) Бүх шүүгчдийн эсрэг Дээд шүүхийн Ерөнхий шүүгч; 2) Бүх шүүгчдийн эсрэг Хуулийн дээд түшмэл; 3) анхан шатны шүүгчийн эсрэг давж заалдах шатны шүүхийн дарга 4) шүүхийн дарга нь тухайн шүүхийн бүх шүүгчдийн эсрэг; 5) Дээд шүүхийн зөвлөгөөнөөс Дээд шүүхийн Ерөнхий шүүгчийн эсрэг. Сахилгын ажиллагааг эхлүүлж буй этгээд нотлох баримтыг цуглуулж болох бөгөөд сахилгын хэргийг шийдвэрлэхэд шаардлагатай

²⁸ Шүүгчид сахилгын шийтгэл оногдуулах ажиллагаа гэсэн хэсгээс дэлгэрэнгүй мэдээллийг харна уу.

²⁹ Эстони Улсын Шүүхийн тухай хуулийн 87 дугаар зүйлийн 2 дахь хэсэг.

³⁰ Timo Ligi, "Judicial Independence in Estonia", p.771.

тайлбар өгөхийг шаардах эрхтэй. Сахилгын хэрэг эхлүүлсэн этгээд сахилгын шийтгэл болон бусад холбогдох материалыг Сахилгын Хороонд хүргүүлэх бөгөөд тус хорооноос сахилгын хэрэг эхлүүлсэн шүүгчид хуралдаан эхлэхээс 10 хоногийн өмнө мэдэгдэнэ. Шүүгч болон түүний өмгөөлөгч нь сахилгын шийтгэлтэй холбоотой материалыг шинжлэн судлах эрхтэй байдаг.

Шүүгчид холбогдох сахилгын хэргийг хэлэлцэхэд Сахилгын Хорооны дарга нь Сахилгын хорооны гишүүдээс 5 гишүүнтэй бүрэлдэхүүнийг байгуулах бөгөөд үүнд Дээд шүүхийн 3 шүүгч, анхан болон давж заалдах шатны шүүгчдээс тус бүр 1 шүүгчийг оролцуулна. Дээд шүүхийн Сахилгын хорооноос шүүгчдийн сахилгын зөрчилтэй холбоотой хэрэг, маргааныг хянан хэлэлцэж, шүүгчдэд сахилгын шийтгэл оногдуулна. Сахилгын хорооны 5 гишүүдээс бүрдсэн бүрэлдэхүүн сахилгын хэрэг, маргааныг шүүхийн журмаар хянан хэлэлцэнэ. Сахилгын хэргийг хэлэлцэхэд Сахилгын хорооны дарга нь даргалагч шүүгч байна. Сахилгын хорооноос сахилгын хэргийг хэлэлцэхэд шүүгчийг албан тушаалаас түр хугацаагаар чөлөөлөх шийдвэр гаргаж болно. Ингэсэн тохиолдолд шүүгч болон шүүхийн даргад мэдэгдэнэ. Чөлөөлөх тухай шийдвэр гаргахад Сахилгын хороо нь шүүгчийн сахилгын зөрчлийн хэлбэр болон хүндрүүлэх нөхцөлийг авч үзнэ. Хэрэв шүүгчийн нөхцөл байдал нь шүүхийн нэр хүндэд ноцтойгоор халдах бол Сахилгын хорооноос сахилгын хэргийг хянан хэлэлцэх асуудлыг шийдвэрлэх хүртэл шүүгчийг албан үүргээс нь чөлөөлж болно. Хэрэв шүүгчийн эсрэг сахилгын хэрэг үүсгэх үндэслэлгүй гэж үзвэл Сахилгын хорооноос гарсан шийдвэрийн дагуу шүүгч нь албан үүргээ үргэлжлүүлж болно. Шүүгчийг түр хугацаагаар чөлөөлсөн эсхүл түүний цалинг бууруулсан тохиолдолд энэ тухай шийдвэрийг мэдсэнээс хойш 10 хоногийн дотор Дээд шүүхийн шүүгчдийн зөвлөгөөнд давж заалдах гомдлыг гаргаж болно.

Сахилгын зөрчлийг нь хянан хэлэлцэж буй шүүгчийг Сахилгын хороонд ирүүлнэ. Шүүгч өмгөөлүүлж болно. Шаардлагатай бол гэрч болон бусад хүмүүсийг хуралдаанд ирүүлж болно. Сахилгын хорооны хуралдаан дээр даргалагч шүүгч сахилгын зөрчлийг танилцуулж, төлөвлөгдөж буй шийтгэлийг мэдээлнэ. Сахилгын хэрэгт буруутгагдаж буй шүүгч нь өөрийн хэрэгт мэдээлэл өгч, гэрч болон хуралдаанд оролцож буй бусад хүмүүсээс мэдүүлэг авна. Сахилгын хорооны гишүүд шүүгч, гэрч, бусад оролцогчдоос сахилгын шийтгэлтэй холбоотой асуулт тавьж болно. Нотлох баримтыг үнэлсний дараа сахилгын хэрэгт холбогдсон шүүгч өөрийн саналаа хэлэх эрхтэй. Сахилгын хорооны хуралдааны тэмдэглэлийг хөтөлнө.³¹ Хэрэв шүүгч буруутай гэдэг нь тогтоогдвол Сахилгын хорооноос шүүгчийг сахилгын зөрчил үйлдсэн буруутайд тооцож, сахилгын шийтгэл оногдуулна.

³¹ Эстони Улсын Шүүхийн тухай хуулийн 96 дугаар зүйл.

Хэрэв шүүгч нь сахилгын зөрчлийг гаргаагүй бол Сахилгын хорооноос түүнийг цагаатгасан тогтоол гаргана. Сахилгын шийтгэл оногдуулсан шүүгч шийдвэрийг уншиж сонсгосноос хойш 30 хоногийн дотор Дээд шүүхийн шүүгчдийн зөвлөгөөнд давж заалдах гомдол гаргаж болно.³²

Дээд шүүхийн шүүгчдийн зөвлөгөөнөөс Сахилгын хорооны шийдвэртэй холбоотой дараах шийдвэрийг гаргаж болно. Үүнд:

- 1) шүүгчийг илүү хөнгөн сахилгын зөрчил гаргасан гэж үзэж, өөрчилж, сахилгын шийтгэлийг хөнгөрүүлнэ;
- 2) Хэрэв шүүгч Дээд шүүхийн шүүгчдийн зөвлөгөөнд давж заалдах гомдлыг гаргаагүй бол Сахилгын хорооны шийдвэр нь тодорхой хугацааны дараа хүчин төгөлдөр болно.

Дээд шүүхийн шүүгчдийн зөвлөгөөнөөс Сахилгын хорооны шийдвэрийг давж заалдсан гомдолтой холбогдуулан гаргасан шийдвэр нь уншиж, сонсгосноор хүчин төгөлдөр болно. Эрүүгийн хэрэгт холбогдсон нь тогтоогдсон эсхүл Сахилгын хорооноос шүүгчийг огцруулах тухай шийдвэр хүчин төгөлдөр болсон бол энэ шийдвэр хүчин төгөлдөр болсон өдрөөс хойш шүүгчийн албан тушаалаас огцруулсан гэж тооцно.

4. Молдав Улсын хэргийн хөдөлгөөний удирдлага ба шүүгчийн хариуцлага

Молдав Улсын шүүхийн үндсэн тогтолцоо нь Дээд Шүүх, давж заалдах шатны шүүх, анхан шатны шүүх болон Үндсэн хуулийн шүүх зэргээс бүрдэнэ. Тус улсад шүүгчид хариуцлага тооцох асуудлыг Шүүгчийн эрх зүйн байдлын тухай хууль, Сахилгын хороо болон Шүүгчийн хариуцлагын тухай хууль болон Шүүхийн дээд зөвлөлийн тухай хууль зэргээр зохицуулж байгаа бөгөөд 2007 оноос хойш Хэргийн хөдөлгөөний нэгдсэн удирдлагын систем (Integrated Case Management System)-ийг хэрэгжүүлж байна. Хэргийн хөдөлгөөний нэгдсэн удирдлагын системээр дамжуулан хэргийг түүврийн байдлаар шүүгчдэд хуваарилах, хуралдааныг товлох, шүүгчийн шийдвэрийг хэвлэж, шүүхийн хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагааны хараат бус, ил тод байдлыг дэмжиж байна. Хэргийн хөдөлгөөний удирдлагыг хэрэгжүүлэхтэй холбоотой шүүгчид хариуцлага тооцох үндэслэлийг Шүүгчийн эрх зүйн байдлын тухай хуульд заасан байдаг. Тухайлбал, Шүүгчийн эрх зүйн байдлын тухай хуульд *“шүүгч нь шүүн таслах ажиллагааг хэрэгжүүлэхэд хууль тогтоомжид заасан шаардлагыг нарийн баримтлан биелүүлж, хуулийг нэг мөр тайлбарлан, хэрэглэх”*³³ үүрэгтэй гэсэн бол тус хуулийн 15 дугаар зүйлийн 1 дэх хэсгийн “е”-д Шүүгч нь Шүүгчийн ёс зүйн дүрмийг баримтлах үүрэг хүлээнэ гэж заасан. Эдгээр үүргээ хэрэгжүүлээгүй

³² Эстони Улсын Шүүхийн тухай хуулийн 97 дугаар зүйл.

³³ Молдав Улсын Шүүхийн эрх зүйн байдлын тухай хуулийн 15 дугаар зүйлийн 1 дэх хэсгийн “с”.

тохиолдолд Шүүхийн дээд зөвлөлөөс шүүгчийг “санаатайгаар эсхүл ноцтой байдлаар хайхрамжгүй хандсаны улмаас хуулийг нэг мөр хэрэглээгүй бөгөөд үүнийг нь дээд шүүх тогтоож, илт буруу шийдвэрийг хүчингүй болгосон бол”,³⁴ “хэргийг зохих хугацаанд шийдвэрлээгүй эсхүл заавал дагаж мөрдөх хуулийн хэм хэмжээг зөрчсөн”,³⁵ “шүүхийн шийдвэрийг үйлдэж, хэргийн оролцогчид хувийг нь гардуулах хугацааг зөрчсөн”³⁶ зэрэг үндэслэлээр сахилгын зөрчил гаргасанд тооцож, сахилгын шийтгэлийг хүлээлгэдэг.

Түүнчлэн хэрэв шүүгч нь шийдвэрээ гаргахдаа хуулийг санаатайгаар зөрчөөгүй бол шүүхийн шийдвэрийг давж заалдах журмаар хүчингүй болгосон, өөрчилсөн нь шүүгчид хариуцлага тооцох үндэслэл болохгүй.³⁷ Өөрөөр хэлбэл, шүүгч санаатайгаар хууль зөрчиж, шийдвэр гаргасан бол энэ нь сахилгын зөрчил болно. Мөн хуулийг хайхрамжгүй байдлаар зөрчиж, шийдвэр гаргасан нь үлэмж хэмжээний материаллаг болон сэтгэл санааны хохиролд хүргэсэн бол шүүгч мөн хариуцлага хүлээнэ.³⁸ Молдав Улсын 2015 онд шинэчлэн баталсан Шүүгчийн ёс зүй болон мэргэжлийн үйл ажиллагааны дүрмийн 6 дугаар зүйлийн 3 дахь хэсгийн “с”-д заасны дагуу “шүүгч нь өөрийн мэргэжлийн үйл ажиллагааг шуурхай, үр дүнтэй биелүүлж, хуулиар тогтоосон хугацааг баримтлах бөгөөд хуулиар тогтсон хугацааг заагаагүй бол үүргээ аль болох боломжит хугацаанд биелүүлэх”, мөн зүйлийн “f”-д “шүүгч нь өөрийн үүргээ биелүүлэхдээ хуулийг зөв хэрэглэж, хэргийг шударга, үр дүнтэй, удаашруулалгүй байх” зэрэг хэргийн хөдөлгөөнтэй холбоотой үүргийг шүүгчид оноосон бөгөөд эдгээрийг зөрчих нь сахилгын шийтгэл хүлээх үндэслэл болдог байна.

Иргэд шүүгчийн ёс зүй, мэргэжлийн үйл ажиллагаатай холбоотой гомдлыг Шүүхийн дээд зөвлөлд³⁹ гаргах бөгөөд тус зөвлөл нь гомдлыг хүлээн авснаас хойш 30 хоногийн дотор шалгаж, шийдвэр гаргана. Шүүхийн дээд зөвлөлөөс шүүгчид иргэдээс ирсэн гомдлын талаар мэдэгдэж, мөн гомдол гаргагчид гомдлыг хэрхэн шийдвэрлэсэн тухай мэдээлнэ. Хэрэв

³⁴ Молдав Улсын Шүүгчийн эрх зүйн байдлын тухай хуулийн 22 дугаар зүйлийн 1 дэх хэсгийн “b”.

³⁵ Молдав Улсын Шүүгчийн эрх зүйн байдлын тухай хуулийн 22 дугаар зүйлийн 1 дэх хэсгийн “f1”.

³⁶ Молдав Улсын Шүүгчийн эрх зүйн байдлын тухай хуулийн 22 дугаар зүйлийн 1 дэх хэсгийн “h1”.

³⁷ Молдав Улсын Шүүгчийн эрх зүйн байдлын тухай хуулийн 22 дугаар зүйлийн 2 дахь хэсэг.

³⁸ Мөн тэнд.

³⁹ Шүүхийн дээд зөвлөл нь 11 гишүүнтэй бөгөөд эдгээрийн тав нь орон тооны бус гишүүд байна. Үүнд, Хууль зүйн сайд, Дээд шүүхийн Ерөнхийлөгч, Давж заалдах шатны шүүхийн Ерөнхийлөгч, Эдийн засгийн шүүхийн Ерөнхийлөгч болон Ерөнхий прокурор байна. Үлдсэн гурван гишүүдийг Дээд шүүхийн хамтарсан танхимын нууц санал хураалтаар, гурван гишүүдийг Парламентаас сонгох бол гурван гишүүдийг хууль зүйн профессороос сонгоно. (Молдав Улсын Дээд шүүхийн зөвлөлийн тухай хуулийн 3 дугаар зүйл).

Шүүхийн дээд зөвлөлөөс тухайн шүүгч нь сахилгын зөрчлийг гаргасан гэж үзсэн тохиолдолд сахилгын хэргийг үүсгэж болно. Шүүхийн дээд зөвлөлийн аль ч гишүүнээс шүүгчдийн эсрэг сахилгын хэргийг үүсгэх эрх эдэлнэ.

Шүүхийн дээд зөвлөлд Сахилгын Хороо байдаг бөгөөд тус хорооноос сахилгын хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагааг явуулж, шийдвэрийг гаргах бөгөөд уг шийдвэрийг Шүүхийн дээд зөвлөлөөс баталгаажуулна. Шүүгчийг сахилгын зөрчил гаргасан тохиолдолд түүнд зөрчил гаргасныг илрүүлснээс хойш 6 сарын дотор, зөрчил үйлдсэнээс хойш нэг жилээс хэтрэхгүй хугацаанд сахилгын шийтгэл ногдуулна.⁴⁰ Сахилгын хэрэг үүсгэх ажиллагааг Шүүхийн дээд зөвлөлийн нэг эсхүл гурван гишүүнээс эхлүүлсэн бол тухайн хэргийг эхлүүлсэн гишүүн нь шүүгчийн сахилгын зөрчлийн үндэслэлийг анхан шатны журмаар шалгаж, түүнээс тайлбар авахыг шаардаж болно. Түүнчлэн сахилгын хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагааны нотлох баримтыг бүрдүүлж буй материалыг авч үзэхээс өмнө шүүгчид хүргүүлнэ. Хэрэв шаардлагатай бол нэмэлт баримт, материалыг гаргуулдаг. Тухайлбал, шүүгч нь хуулийг зөрчсөн тохиолдолд тухайн шүүгчийн хянан шийдвэрлэсэн хэргийн материалыг авч үзэх зэрэг нэмэлт баримт материалыг гаргуулж болно.⁴¹

Сахилгын хэргийг Сахилгын Хороонд эсхүл Шүүхийн дээд зөвлөлд хүргүүлснээс хойш нэг сарын дотор авч үзнэ.⁴² Сахилгын хэргийг хамгийн багадаа Сахилгын Хорооны гишүүдийн гуравны хоёрын ирц бүрдсэнээс авч хэлэлцэнэ.⁴³ Хэргийг үүсгэсэн Шүүхийн дээд зөвлөлийн гишүүн нь шийдвэр гаргахад санал өгөхгүй. Сахилгын хорооноос шүүгчээс гадна бусад оролцогчдыг хуралдаанд дуудах, шүүгчийн хүсэлтээр эсхүл тэднийг байлцуулалгүйгээр шийдвэрийг гаргах эсэхийг шийдвэрлэнэ.⁴⁴ Сахилгын хорооноос дараах шийдвэрийн аль нэгийг гаргана. Үүнд: сахилгын шийтгэлийг ногдуулах; сахилгын шийтгэлийг оногдуулалгүйгээр хэргийг хэрэгсэхгүй болгох; эсхүл Шүүхийн дээд зөвлөлд шүүгчийн эрх мэдлийг дуусгавар болгуулахаар материалыг хүргүүлэх зэрэг болно.⁴⁵ Сахилгын хорооноос сахилгын хэргийг дараах тохиолдолд хэрэгсэхгүй болгоно. Үүнд, шүүгчид хариуцлага тооцох үндэслэл байхгүй; шүүгчид хариуцлага тооцох

⁴⁰ Молдав Улсын Сахилгын хороо болон Шүүгчийн хариуцлагын тухай хуулийн 11 дүгээр зүйл.

⁴¹ Молдав Улсын Сахилгын хороо болон Шүүгчийн хариуцлагын тухай хуулийн 14 дүгээр зүйл.

⁴² Молдав Улсын Сахилгын хороо болон Шүүгчийн хариуцлагын тухай хуулийн 16 дугаар зүйл.

⁴³ Молдав Улсын Сахилгын хороо болон Шүүгчийн хариуцлагын тухай хуулийн 15 дугаар зүйл.

⁴⁴ Молдав Улсын Сахилгын хороо болон Шүүгчийн хариуцлагын тухай хуулийн 18 дугаар зүйл.

⁴⁵ Молдав Улсын Сахилгын хороо болон Шүүгчийн хариуцлагын тухай хуулийн 19 дүгээр зүйл.

хөөн хэлэлцэх хугацаа дуусгавар болсон; сахилгын шийтгэл ногдуулах шаардлагагүйгээр хэргийг хуралдаанаар хэлэлцэж, шүүгчид үр дүнг мэдэгдэхийг хангалттай гэж үзсэн зэрэг болно.⁴⁶

Сахилгын хорооны шийдвэрийг давж заалдаагүй бол шийдвэрийг баталгаажуулахаар Шүүхийн дээд зөвлөлд шийдвэрийг гаргаснаас хойш долоо хоногийн дотор хүргүүлнэ. Шүүгчийг огцруулах тохиолдолд Шүүхийн дээд зөвлөлөөс энэ тухай саналыг аль шатны шүүх байхаас хамааран Ерөнхийлөгч эсхүл Парламентад хүргүүлнэ.⁴⁷ Шүүхийн дээд зөвлөлийн шийдвэрийг давж заалдах хүсэлтээ сонирхогч этгээд Дээд шүүхэд шийдвэрийг хүлээн авснаас хойш 10 хоногийн дотор гаргаж болно.⁴⁸

Сахилгын хорооноос шүүгчид дараах төрлийн сахилгын шийтгэлийг ногдуулж болно. Үүнд: анхааруулах, сануулах, хатуу сануулах, зэрэг дэвийг буруулах, огцруулах тухай санал гаргах зэрэг болно.⁴⁹ Сахилгын шийтгэлийг ногдуулахад Сахилгын хорооноос сахилгын зөрчлийн төрөл, түүний үр дагавар болон хүндрүүлэх нөхцөл байдал, шүүгчийн зан авир, шүүгчийн буруутай үйл ажиллагааны хэр хэмжээ болон бусад нөхцөл байдлыг харгалзан үзнэ.⁵⁰ Сахилгын шийтгэлийн хугацаа дуусгавар болох эсхүл хүчингүй болтол шүүгчийн зэрэг дэв ахих боломжгүй.⁵¹ Сахилгын хорооноос шүүгчийг огцруулах тухай санал гаргах эрх эдэлнэ. Үүний дараагаар Шүүхийн дээд зөвлөлөөс шүүгчийг огцруулах тухай саналыг Ерөнхийлөгч эсхүл Парламентад гаргана.⁵² Хуульд нэмэлт өөрчлөлт оруулж, “шүүгчийг шүүхийн нэр хүндэд нөлөөлөхүйц эсхүл хуулийн 22 дугаар зүйлд заасан сахилгын зөрчлийг удаа дараа гаргасан, шүүгчийн мэргэшлийн үйл ажиллагааны үнэлгээгээр шүүгчийн албанд тохирохгүй гэдэг нь илэрхий болсон зэрэг үндэслэлээр огцруулна”⁵³ гэж заасан байна.

⁴⁶ Молдав Улсын Сахилгын хороо болон Шүүгчийн хариуцлагын тухай хуулийн 19 дүгээр зүйлийн 4 дэх хэсэг.

⁴⁷ Молдав Улсын Шүүхийн дээд зөвлөлийн тухай хуулийн 21 дүгээр зүйлийн 4 болон 5 дахь хэсэг.

⁴⁸ Молдав Улсын Шүүхийн дээд зөвлөлийн тухай хуулийн 25 дугаар зүйл.

⁴⁹ Молдав Улсын Сахилгын хороо болон Шүүгчийн хариуцлагын тухай хуулийн 23 дугаар зүйл.

⁵⁰ Молдав Улсын Сахилгын хороо болон Шүүгчийн хариуцлагын тухай хуулийн 19 дүгээр зүйлийн 3.

⁵¹ Молдав Улсын Сахилгын хороо болон Шүүгчийн хариуцлагын тухай хуулийн 24 дүгээр зүйл.

⁵² Молдав Улсын Шүүгчийн эрх зүйн байдлын тухай хуулийн 25 дугаар зүйлийн 2 дахь хэсэг.

⁵³ Тус санал асуулгад Монгол Улсын нийт 91 шүүгч хамрагдсанаас сум дундын шүүхийн шүүгч 25, дүүргийн шүүхийн шүүгч 30, захиргааны хэргийн шүүхийн шүүгч 18, давж заалдах шатны шүүхийн шүүгч 18 тус тус хамрагдсан байна. Судалгааны асуулгад оролцсон шүүгчдийн 33 хувь нь эрэгтэй, 67 хувь нь эмэгтэй бол 11 хувь нь 3 хүртэлх жил, 9.9 хувь нь 4-6 жил, 16.5 хувь нь 7-10 жил, 62.6 хувь нь 11-ээс дээш жил ажилласан байна. Энэ нь харьцангуй шүүн таслах ажлын туршлагатай шүүгч нар судалгааны асуулгад хамрагдсан гэж үзэхээр байна.

Дүгнэлт

Энэ лавлагаанд авч үзсэн ОХУ болон Япон Улсын хувьд шүүгчийг хэргийн хөдөлгөөний удирдлагыг зохих түвшинд хэрэгжүүлээгүй тохиолдолд огцруулах хүртэл арга хэмжээ авдаг байна. Тухайлбал, ОХУ-ын “Шүүгчийн эрх зүйн байдлын тухай хууль”-д заасны дагуу хүчин төгөлдөр болсон шүүхийн шийдвэрийг тодорхойгүй шалтгаанаар алга болгосон буюу үрэгдүүлснээ хүлээн зөвшөөрсөн бол шүүгчийн бүрэн эрхийг түдгэлзүүлэх үндэслэл болдог. Харин Япон Улсын хувьд шүүгчийг огцруулах үндэслэлд хэргийн хөдөлгөөний удирдлагыг зүй ёсоор хэрэгжүүлээгүй тохиолдлууд болох илт хууль бус шийдвэр гаргах, шийдвэр гардуулалтыг зохих хугацаанд хийгээгүй, хэрэг хянан шийдвэр ажиллагааг зохих ёсоор явуулаагүй, үндэслэлгүйгээр хэрэг хойшлуулсан зэрэг шүүгчийн мэргэжлийн болон албаны үүргээ ноцтойгоор зөрчсөн тохиолдолд тухайн шүүгчийг огцруулах үндэслэл болсон байна.

Монгол Улсын хувьд шүүгч, шүүгчийн туслах хуульд заасан хугацааг баримтлан ажлын зохион байгуулалт сайтай, жигд ажилласан тохиолдолд шийдвэрийг хуульд заасан хугацаанд гардуулах, хэргийг эмхэтгэх, архивт шилжүүлэх ажиллагааг цаг хугацаанд нь чанартай гүйцэтгэх шаардлагатай байдаг тухай ШЕЗ-ийн Хэргийн хөдөлгөөний удирдлагын хэлтсээс харуулжээ. Иймд хугацаа хэтрүүлсэн, хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагааг удаашруулсан, мэргэжлийн үйл ажиллагаандаа хайнга хандсан шүүгчид хариуцлага тооцох тогтолцоо байхгүй байгааг анхаарч, Эстони Улсын нэгэн адил шүүхийн дотоод хяналтын тогтолцоог сайжруулах шаардлага тулгарч байна. Тухайлбал, Эстони Улсад шүүхийн дарга нь тухайн шүүхэд шүүн таслах үйл ажиллагаатай холбоотой ажлуудыг зохион байгуулах, шүүгчдийн зөвлөгөөнөөс баталсан шүүгчдийн үйл ажиллагааны төлөвлөгөөний хэрэгжилтэд хяналт тавих зэрэг үүрэгтэй ажилладаг байна. Тэрээр шүүгчдийн хэргийн хөдөлгөөний удирдлагыг хангах чиг үүргийн хэрэгжилтэд хяналт тавьдаг бөгөөд шүүгчдээс тайлбар авах, үйл ажиллагааны журмыг баримталж байгаа эсэхэд шалгалт хийж, бусад шаардлагатай мэдээллийг цуглуулах эрх эдэлнэ. Хэрэв түүний тогтоосноор шүүгч нь хүндэтгэн үзэх шалтгаангүйгээр зайлшгүй хэрэгжүүлэх процесс ажиллагааг хийгээгүй бол шүүгчид хуралдаан болон ажлын цагийг зөв хуваарилах талаар зохион байгуулалтын заавар, удирдамж өгөх, шүүгчийн үйл ажиллагааны төлөвлөгөөг харгалзан шүүгчдийн дунд хэргийг дахин хуваарилах зэрэг ажлыг зохион байгуулдаг. Харин шүүгч түүний даалгаврыг биелүүлээгүй бол тухайн шүүгчийн эсрэг сахилгын хэрэг үүсгэх эрх эдэлдэг гэсэн нарийн зохицуулалттай байдаг тул Эстони Улсад шүүгчийн хэргийн хөдөлгөөний удирдлага харьцангуй сайн хэрэгжиж, шүүгчид үндэслэлгүйгээр

хуралдааныг хойшлуулах, хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагааны хугацаа алдагдуулах зэрэг асуудал бага гардаг байна.

Молдав Улсын хувьд шүүгчид хуулийг чанд баримтлах үүргийг нэлээн хатуу тавьдаг бөгөөд Шүүхийн дээд зөвлөлөөс шүүгчийг “санаатайгаар эсхүл ноцтой байдлаар хайхрамжгүй хандсаны улмаас хуулийг нэг мөр хэрэглээгүй бөгөөд үүнийг нь дээд шүүх тогтоож, илт буруу шийдвэрийг хүчингүй болгосон бол”, “хэргийг зохих хугацаанд шийдвэрлээгүй эсхүл заавал дагаж мөрдөх хуулийн хэм хэмжээг зөрчсөн”, “шүүхийн шийдвэрийг үйлдэж, хэргийн оролцогчид хувийг нь гардуулах хугацааг зөрчсөн” зэрэг үндэслэлээр сахилгын зөрчил гаргасанд тооцож, сахилгын шийтгэлийг хүлээлгэдэг байна. Түүнчлэн хэрэв шүүгч нь шийдвэрээ гаргахдаа хуулийг санаатайгаар зөрчсөн гэдгийг давж заалдах шатны журмаар тогтоож, шийдвэрийг хүчингүй болгосон, өөрчилсөн бол энэ нь шүүгчид сахилгын шийтгэл оногдуулах зөрчил болдог байна. Тэр бүхий л хуулийг хайхрамжгүй байдлаар зөрчиж, шийдвэр гаргасан нь үлэмж хэмжээний материаллаг болон сэтгэл санааны хохиролд хүргэсэн бол шүүгч мөн хариуцлага хүлээнэ гэжээ.

Эдгээрийг үндэслэн дараах саналыг дэвшүүлж байна. Үүнд:

Шүүгчийн хариуцлагатай байдлыг дээшлүүлэх бусад арга хэмжээний хүрээнд дараах саналыг дэвшүүлж байна:

- Хэргийн хөдөлгөөний менежментээр шүүгчийг хариуцлагажуулахаас гадна хэргийн хөдөлгөөний бодит байдалд дүн шинжилгээ хийж, шүүгчийн ачааллыг зохистой түвшинд хүргэх. Үүний тулд шүүгчийн орон тоог нэмэх шаардлагатай эсэх, эсхүл процессын хуулиуд дахь хэрэг шийдвэрлэх болон бусад холбогдох хугацаанд өөрчлөлт оруулах нь илүү оновчтой эсэх, эсхүл шүүгчдийн ур чадварыг дээшлүүлэхэд анхаарах эсэхийг тодорхойлох. Энэ төрлийн судалгааг хийж, оновчтой эрх зүйн зохицуулалтыг боловсруулсны дараагаар шүүгчийг хуулийн хугацааг чанд баримталж шүүхийн шийдвэрийг гаргуулах үүднээс “Шүүгч шүүн таслах бүх үүргээ, тэр дундаа баталгаажсан шийдвэрээ гардуулах үүргээ үр өгөөжтэй, шударга, боломжит хугацаанд биелүүлнэ” гэсэн Шүүхийн ёс зүйн Бангалорын зарчмын 6.5 дахь хэсэгт орсон заалтыг оруулах.
- Монгол Улсын шүүхийн шүүгчийн ёс зүйн дүрэмд хэргийн хөдөлгөөнтэй холбоотойгоор ОХУ-ын Шүүгчийн ёс зүйн дүрэмд заасан “Шүүгчээс шүүхийн захиргааны үйл ажиллагаан дахь үүргээ зохих ёсоор гүйцэтгэх бүрэн эрх, ухамсартай байх чухал шаардлагатай”, “Шүүгч нь хүн бүр хэргээ шударга шүүхээр боломжит хугацаанд шийдвэрлүүлэх эрхийг хангахад чиглэсэн арга хэмжээг авах бөгөөд шүүх хуралдааныг зохих ёсоор удирдан явуулах, нэг ижил цагт хэд хэдэн хэргийн шүүх хуралдааны товыг зарлахаас

сэргийлэх, зохих бэлтгэл хангагдаагүй зэргээр шүүх хуралдааныг олон удаа, үндэслэлгүйгээр хойшлуулахаас урьдчилан сэргийлнэ” зэрэг заалтыг оруулах.

- Шүүгчид ёс зүйн хариуцлага тооцох үндэслэл нь гагцхүү хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагаанаас гадуурх ёс зүйн зөрчлөөр хязгаарлагдаж байна. Ингэснээр шүүгчийн мэргэжлийн хариуцлага буюу хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагааны явцад зохисгүй байдал гаргах, хуралдааныг үндэслэлгүйгээр хойшлуулах зэрэг нөхцөлийг бүрдүүлж байна. Энэ нь эргээд хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагааны явцад ёс зүй, цаг баримтлал зэрэг хувийн сахилга бат, зүй зохистой удирдлага, түргэн шуурхай байдал зэрэг шүүгч хүний мэргэжлийн үүрэгтээ хариуцлагатай хандах, ёс зүйтэй байх шаардлагыг хэрэгжихэд саад болж байна. Иймд Шүүхийн шүүгчийн ёс зүйн дүрэмд заасан зөрчлүүдийг нэмэгдүүлэхээс гадна шүүгчид хариуцлага тооцох үндэслэлд 1) Мэргэжлийн үүргээ зөрчсөн болон мэргэжлийн үүрэгтэй хайнга, хайхрамжгүй хандсан, 2) Шүүгч хүнд байх ёс зүйн шаардлагад нийцэхгүй үйлдэл, эс үйлдэл хийсэн зэрэг үндэслэлийг ерөнхий байдлаар тусгах шаардлагатай байна.
- Эстони Улсын шүүгчийн хэргийн хөдөлгөөний удирдлагыг хэрэгжүүлэхэд хяналт тавьж, хариуцлага тооцох тогтолцоог нарийвчлан судалж, энэ хувилбарыг Монгол Улсад нэвтрүүлж болох арга замыг эрэлхийлэх зүйтэй байна.
- Молдав улсын “санаатайгаар эсхүл ноцтой байдлаар хайхрамжгүй хандсаны улмаас хуулийг нэг мөр хэрэглээгүй бөгөөд үүнийг нь дээд шүүх тогтоож, илт буруу шийдвэрийг хүчингүй болгосон бол”, “хэргийг зохих хугацаанд шийдвэрлээгүй эсхүл заавал дагаж мөрдөх хуулийн хэм хэмжээг зөрчсөн”, “шүүхийн шийдвэрийг үйлдэж, хэргийн оролцогчид хувийг нь гардуулах хугацааг зөрчсөн” зэрэг үндэслэлээр сахилгын зөрчил гаргасанд тооцож, сахилгын шийтгэлийг хүлээлгэдэг туршлагыг Монгол Улсын Шүүхийн шүүгчийн ёс зүйн дүрэмд тусгах.